

TÜRKİYE'DE KORUYUCU HEKİMLİĞİN MİMARİ: Dr. Refik Saydam

Okan Toygar*

Hekim, hastalığın yok edilmesinde oynadığı rolden çok,
sağlıklı olanların bu hallerini koruması için çaba gösterecektir.

Dr. Refik Saydam

Salgında yaşadıklarımız ve geldiğimiz nokta koruyucu sağlık hizmetlerinin önemini bir kez daha ortaya koydu. Her gün onlarca yurttaşımız yaşamını kaybederken, aşılama gibi önemli bir alanda ülkemizin dışa bağımlılığını üzülerek seyretmekteyiz. Bu yılın başında dört gözle “Sinovac” aşısını göndermesini beklediğimiz Çin’e, 1938’de bir milyon kolera aşısı gönderebilecek bir alt yapıya sahip

* Dr., *Hekim Sözü Yayın Kurulu* üyesi

olduğumuzu düşündüğümüzde bu üzüntünün artması kaçınılmaz.¹ O dönemde bunu yapabiliyor olmamızın en önemli nedeni hiç kuşkusuz genç Türkiye Cumhuriyeti’nin koruyucu sağlık hizmetlerine verdiği önemden kaynaklanıyordu. Cumhuriyeti kuran kadro ağırlıklı olarak komutanlardan oluşmasına rağmen, onlar askeri masrafları kısmış, eğitim ve sağlık bütçesini arttırmışlardı.¹ O dönemde, Türk edebiyatının seçkin romanlarına dahi konu olan sıtma, kolera,

tifüs, tüberküloz, trahom gibi bulaşıcı hastalıklara karşı kazanılan başarıda hekimlerin ve sağlık personelinin fedakârca çalışmalarının payı büyüktü. İşte o kadroyu yöneten kişi Cumhuriyet’in ilk sağlık bakanı olan Dr. Refik Saydam idi.

1937’e kadar, toplamda on beş yıla yakın Sağlık Bakanlığı yapan Saydam, Türkiye’nin birçok sağlık sorununu çözmüş, koruyucu sağlık hizmetleri ilgili önemli yasaları çıkarmıştır. 1928 Mayıs’ında Ankara’da kurmuş olduğu

Hıfzıssıhha Enstitüsü; BCG, kuduz, çiçek, tifüs, boğmaca, influenza aşılarını ve çeşitli serumları (akrep, yılan ve gazlı kangren anti serumları) üreterek o döneme kadar toplumu kıran hastalıkların tedavisinde kısa zamanda başarı sağlamıştır. Büyük illerdeki devlet hastaneleri, doğumevleri ve verem savaş dispanserleri de onun eseridir.

REFİK SAYDAM KİMDİR?²

İbrahim Refik, 8 Eylül 1881 günü İstanbul Fatih'te, Çırcır caddesi 11 numaralı (şimdi 22 numara) evde doğdu. Fatih Askeri Rüştiyesi'nin ardından 1896'da Çengelköy Askeri Tıbbiye İdadisi'ne geçti ve sonrasında girmiş olduğu Askeri Tıbbiye'den 1905'de Tabip Yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. Mezuniyet sonrası klinik çalışmasını tamamlamak üzere Gülhane Hastanesi'ne verildi. 29 Temmuz 1907'de 3. Ordu emrine atanmasına rağmen bir yıl daha Gülhane'de kalarak Histoloji ve Embriyoloji şubesinde çalıştı. Daha sonra Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın emri üzerine, bir grupla Berlin Askeri Tıp Akademisi'nde kurs görmek üzere 1910'da Almanya'ya gönderildi.

Balkan Harbinin başlaması üzerine, 26 Eylül 1912'de Berlin'den İstanbul'a döndü. Antalya Redif Fırkası 2. Seyyar Hastanesi'nde görev alarak 18. Kolor-du ile cepheye hareket etti. Çatalca hattına çekilen askerî birlikler arasında görülen başta kolera olmak üzere, birçok bulaşıcı ve salgın hastalıkların mücadelesine fiilen katıldı ve Hadım-köy istasyon dağıtım hekimliğinde bulundu. 6 Ocak 1914'de de Harbiye Nezareti Sağlık Dairesi Başkanlığına vekâleten atandı.

REFİK BEY BANDIRMA VAPURUNDA

Birinci Dünya Savaşı sırasında, seferberliğin ilanı üzerine, Süleyman Numan Paşa'nın yanında, Sıhhiye Umum Müfettişliği Yardımcılığına tayin edilerek mütareke sonuna kadar bu görevde kaldı. Birinci Dünya Savaşı'nın son bulması üzerine, 28 Nisan 1919'da İzmit Askeri Kumaş Fabrikası Hekimliğine ve oradan 5 Mayıs 1919'da geçici olarak 9. Ordu Kıta Sıhhiye Müfettişliği Yardımcılığına atandı. 16 Mayıs 1919 akşamı Bandırma vapuru ile 9. Ordu Müfettişi Mus-

Refik Saydam İsmet İnönü ile birlikte

tafa Kemal ile birlikte İstanbul'dan Samsun'a hareket eden ve ülkenin kurtuluşu için girişilecek mücadeleye ilk adımı atanlar arasında Dr. Refik Saydam da bulunuyordu. Erzurum ve Sivas Kongrelerine katıldı. Bu arada, Samsun'da böbrek sancıları başlayan, ateşlenen ve sıtmaya da yakalanan Mustafa Kemal Paşa'nın tedavisine yardımcı oldu. 27 Aralık 1919'da da Mustafa Kemal ile birlikte Ankara'ya geldi. Ülkenin o buhranlı günlerinde yine onun yanında idi.

SAĞLIK VE SOSYAL YARDIM BAKANİ (SSYB)

23 Nisan 1920'de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM), Doğu Beyazıt Mebusu olarak siyasi hayata başlayan Dr. Refik Saydam, 11 Mayıs 1920'de TBMM Hükümetinin Millî Savunma Bakanlığı'na Sağlık Dairesi Başkanı olarak atandı. 10 Mart 1921'de TBMM hükümetinde SSYB olarak görev aldı. 30 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilânından sonra, kurulan ilk hükümetin yeniden SSYB oldu.

Son olarak, 4 Mart 1925'de İsmet Paşa Hükümeti'nde SSYB'ye getirilen Dr. Refik Saydam, 26 Ekim 1937'ye kadar, aralıksız olarak on iki yıl yedi ay bu görevi sürdürdü. Bu dönemde bugünkü SSYB teşkilatını kurdu. Ülke insanlarının sağlığının korunmasını yürütmek, bu sahada hekimleri istihdam etmek üzere 1923 yılında mecburî hizmet kanununu çıkarırken bir yandan da 1924 yılında tıp ögre-

nimini özendirmek ve maddî imkân-ları yetersiz yurt çocuklarına okuma fırsatı vermek için Yatılı Tıp Öğrenci Yurdu'nu açtırdı. Bakanlığı sırasında bugün bile güncelliğini ve önemini koruyan mevzuat çalışmaları ele alındı ve gerçekleştirildi. Aralarında Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Tıp ve Tıp Meslekleri İcra Kanunu, Frengi ve Sıtma Mücadele Kanunları, Eczacılar ve Eczaneler Kanunu ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü Kanunu olmak üzere toplam elli bir kanun ve on sekiz tüzük onun bakanlık döneminde çıkarıldı

Bu kanun ve tüzüklerin tamamına bakıldığı zaman sağlıkla ilgili mevzuatlarımızın neredeyse tamamına yakınının Saydam'ın eseri olduğu görülecektir. SSYB'nın bugünkü yapısı ve hizmet uygulamasının büyük bir bölümü, Dr. Refik Saydam'ın ele almış ve yürütmüş olduğu hizmetlerden oluşmaktadır.

KIZILAY CEMİYETİ BAŞKANI

8 Ağustos 1925'de, yıllar öncesinden desteklediği Kızılay Cemiyeti'nin genel başkanlığına getirilen Dr. Refik Saydam, ömrünün uzun yıllarını verdiği yoğun devlet hizmetleri yanında bu büyük hayır ve yardım kurumunda da on dört yıl aralıksız hizmet vermiştir.

SOYADINI ATATÜRK VERDİ

21 Haziran 1934'de Soyadı Kanunu'nun kabul edilmesi üzerine, Atatürk tarafından "Ben ona niçin

Saydam dedim, o içi dışı bir, tertemiz bir insan pırlantasıdır da ondan” denilerek Saydam soyadı verildi. 1925’de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesince ve ölümünden otuz iki yıl sonra 1974’de Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesince kendisine fahri profesörlük unvanları verildi.

BAŞBAKAN

İsmet Paşa’ya sadık bir politikacıydı, Atatürk paşayı azledince Celâl Bayar’ın kabinesine bu nedenle girmedii.

10 Kasım 1938’de Atatürk’ün ölümü ve İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanı olması üzerine yeniden kurulan Celâl Bayar kabinesinde İçişleri Bakanı olan Dr. Refik Saydam, 25 Ocak 1939’da Celâl Bayar’ın Başbakanlıktan istifa etmesine üzerine Cumhurbaşkanı tarafından Başbakan olarak atandı. Başbakanlığı, İkinci Dünya Savaşı sancılarının ve ekonomik buhranların ülkeleri sardığı, savaşın sınırlarımıza kadar geldiği yıllara rastladı. Üç yılı aşan Başbakanlığı döneminde de aynı feragat, sabır ve titizlikle çalıştı. 1939’dan yaşamını yitirdiği 1942 Temmuz’una kadar başbakanlık yapan Saydam’ın “Devlet idaresi A’dan Z’ye bozuktur” sözü o dönemde çok tartışılmıştı.

“İŞTE GELDİK GİDİYORUZ, ŞEN OLSUN HALEP ŞEHİRİ”

2,3,4,5

Son dönemde onu en fazla rahatsız eden sorun piyasadaki mal darlığıydı. Milli Korunma Kanunu’ndaki cezaları ağırlaştırmıştı ama ihtiyaç maddelerinin karaborsadan kurtulup piyasaya çıkmasını sağlamaya o önlem de yetmemişti.

İstanbul’un iase (gıda) ve kışlık mahrukat (yakacak) durumu üzerinde inceleme yapmak için 3 Temmuz 1942 günü trenle Ankara’dan İstanbul’a hareket etti. 7 Temmuz 1942 Çarşamba günü, öğleden önce vilâyete giderek ithalat ve ihracat firma sahipleriyle görüştü. O gün, akşam yemeğini ilgili Bakanlık görevlilerinin ve Vali Dr. Lütfi Kırdar’ın da bulunduğu Taksim

Gazinosu’nda yedi. Gece saat 21.20 sıralarında kaldığı Pera Palas Oteline gitmek üzere ayrılırken uğurlayanların ellerini sıkı. Neşeliydi. Bunda, meseleleri çözeceğine olan inancının da payı vardı. Yanındakilerle, “İşte geldik gidiyoruz, şen olsun Halep şehri!” diyerek şakalaştı.

8 Temmuz 1942 tarihli Ulus Gazetesi

Saat 23.30’da otele gelerek istirahat çekilen Başbakan Refik Saydam, yaklaşık 15 dakika sonra saat 23.45’de kalp bölgesinde hissettiği şiddetli bir ağrı üzerine zili çalarak Özel Kalem Müdürü Hakkı Şükrü Bey’i sordurdu. Hakkı Şükrü Bey bir fevkalâdelik olduğunu sezip derhal pijamasıyla Başbakan’ın odasına girdiğinde Dr. Refik Saydam, sakin ve her zaman ki nezaketi içinde “Bana bir fenalık geldi, bir anjin nöbeti beni sıkıştırıyor. Bir doktor bulsak fena olmaz, fakat ortalığı telaşa vermeyin” dedi ancak tıbbi müdahale yetiştirilemeden saat 00.40’da, henüz altmış bir yaşında iken yaşama veda etti.

Vefat haberinin duyulması üzerine, İstanbul Leyli (yatılı) Tıp Talebe Yurdu öğrencileri, aldıkları aylık birer liralık harçlıklarından topladıkları yüz altmış

lira ile Süleymaniye Camii’nde ruhuna mevlit okutarak Dr. Refik Saydam’ı ilk kez anma kadirşinaslığını gösterdiler.

Başbakan Dr. Refik Saydam’ın 10 Temmuz 1942 Cuma günü tren ile Ankara’ya getirilen cenazesi SSBY önünde yapılan tören sonrasında Cebeci Asrı Mezarlığı’nda defnedildi.

“O hekimlik mesleğine onur verenlerdendi”

Prof. Dr. Nusret Fişek 1987’deki bir yazısında şöyle diyordu Refik Saydam için;

“Onun halkımızın sağlığına yaptığı hizmeti değerlendirecek olanlar, bugünü değil, 1920’li yıllardaki durumu göz önünde tutarak yargıya varmalıydılar. O zaman Refik Saydam’ın yaptığına “yoktan var etmek” olduğunu anlayabilirler. Gözlemleri ona salgınları önlemenin ve sağlığı korumanın en önemli sağlık hizmeti olduğu gerçeğini öğretmişti. Bu nedenle sıtma, trahom ve frengiyle savaş için özel bir örgütlenmeye gitti. Yol gösterici olmak için beş Numune Hastanesi kurdu. Refik Saydam, halkın sağlığını korumak ve herkese sağlık hizmeti götürmek için

uğraş vermenin ‘gerçek hekimlik’ olduğunu anlayan ve yaşamını bu yola adayan kahramanımızdır. O, hekimlik mesleğine onur verenlerdendi.”

Yaşamını koruyucu sağlık hizmetlerinin gelişmesine adanmış olan Dr. Refik Saydam’ı minnetle anıyoruz.

Kaynaklar

1. Ortaylı İ. Sağlık ordusunun az bilinen komutanlarından Dr. Refik Saydam. 2012.
2. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sağlık Bülteni, Dr. Refik Saydam özel sayısı. 1982. Cilt 1, Sayı 3, sayfa 5-8.
3. Ertek M, Dr. Hacıömeroğlu M. Hıfzıssıhha’nın duayeni: Dr. Refik Saydam. Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Platformu. 2008. <https://www.sdplatform.com/Dergi/121/Hifzissibhanin-duayeni-Dr-Refik-Saydam.aspx>. İnternette alınma tarihi: 23.7.2021
4. Öymen A. Bir Dönem Bir Çocuk. Doğan Kitap. 2005, 12. Baskı, sayfa: 326.
5. Ulus Gazetesi. 8 Temmuz 1942, sayfa 1-2.